

STAWKA WIĘKSZA NIŻ ŻYCIE

WSPOMNIENIE O HALINIE
SZWARC

Ewa Piłat

Dyrektor Jagiellońskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku

Kobieta o wielu twarzach

- Założycielka pierwszego uniwersytetu trzeciego wieku na zawsze zapisała się w panteonie edukacji
- Lekarz, profesor medycyny
- Naukowiec, prodziekan i prorektor AWF w Warszawie
- Uczestniczka konspiracji w czasie wojny i okupacji
- Najmłodsza agentka wywiadu
- Więziona przez SB, które utrudniało jej życie po wojnie

Dzieciństwo

Urodziła się 5 maja 1923 roku w Łodzi. Była jedynaczką. Uczęszczała do prestiżowego Gimnazjum Żeńskiego Heleny Miklaszewskiej. Uczyły się tu dziewczęta wywodzące się z inteligenckich rodzin oraz elity fabrykantów.

(Fot. Halinka Kłęb z mamą Marią z Włodzimierskich).

Fot. Za wywiadem „Bardziej Kloss niż Mata Hari”, „Wysokie Obcasy”, Halina Szwarz”, Magdalena Grzebałkowska, w: Wysokie Obcasy, nr 38 z 23.09.2000

Paderewski z warkoczykami

Była uzdolnioną pianistką, uczennicą szkoły muzycznej. Ćwiczyła po 5 godzin dziennie. Koleżanki mówiły o niej „Paderewski”. Miała przed sobą karierę muzyczną.

Pewnego dnia usłyszała, jak gra dwunastoletni Janek Holzman z jej szkoły muzycznej. - Z pamięci mógł powtórzyć każdy utwór Chopina - wspomina. - Grał chyba lepiej niż Rubinstein. Od tamtej pory nie chciałam już być pianistką. Wiedziałam, że nie zagram nigdy lepiej od niego. Zginął w obozie koncentracyjnym.

(fragment wywiadu dla „Wysokich Obcasów”, W-wa 2000)

Najmłodsza polska agentka

- Na Julianowskiej, trzeci domek od lewej, jest konspiracja
- Dzień dobry, ja bym się chciała do konspiracji zapisać
- I rozkaz: jak najszybciej nauczyć się niemieckiego (uczyła się z niemieckich gazet, słuchała na ulicy, czytała Schillera i Goethego)
- II rozkaz: wpisać się na volkslistę (wykorzystała niemieckie pochodzenie swojej babki, Amandy Vogel). Zapisuje się też do Bund Deutscher Mädel, odpowiednika Hitlerjugend dla młodych dziewcząt.
- Wyjeżdża do Kalisza. Uczęszcza tam do niemieckiej szkoły, z czasem staje się najlepszą uczennicą. Dostaje wpis na volkslistę dla rodowitych Niemców. Zmienia nazwisko na Klomb. Z wyróżnieniem zdaje maturę. Następnie rozpoczyna pracę jako nauczycielka w szkole w Piwonicach, gdzie uczą się dzieci osiedlonych tu Niemców.

Polska Mata Hari

Jej bezpośrednim przełożonym jest Wacław Kałużniak ps. „Jacek Pierwszy”. Gdy mężczyzna wpada w ręce Niemców i zostaje rozstrzelany, Halina przejmuje jego obowiązki i przybiera pseudonim „Jacek Drugi”.

1942 wyjeżdża do Wiednia w ramach „Akcji N”. Przewozi tam wydrukowane po niemiecku gazety i ulotki. Stara się trafić do rodzin żołnierzy poległych na froncie (na podstawie nekrologów) z materiałami propagandowymi. Dla przykrywki zostaje studentką medycyny.

Mata Hari? Raczej Hans Kloss.

Operacja „Gomora”

- Maj 1943 wysłana do Hamburga. Wyposażona w techniczną wiedzę nt. okrętów wojennych i specjalny aparat szpiegowski, jak wielu innych szpiegów z całej Europy, starała się zlokalizować ukryte obiekty wojskowe. Pomógł jej nieświadomy jej roli młody Niemiec przewożący łodzią przez kanał portowy robotników do stoczni.
- Na przełomie lipca i sierpnia 1943 roku brytyjskie lotnictwo RAF i amerykańskie USAAF dokonuje serii gigantycznych bombardowań Hamburga. Operacja nosi nazwę „Gomora”.
- Generał Dwight Eisenhower, wtedy jeden z dowódców wojsk alianckich, późniejszy twórca sił NATO, a od 1953 roku również prezydent USA, komentując udział Haliny Szwarz w operacji Gomora, powiedział, że, gdyby nie ta Polka, losy wojny światowej mogłyby się potoczyć inaczej.
- Halina Kłab otrzymuje od rządu emigracyjnego w Londynie Brązowy Krzyż Zasługi z Mieczami, przyznawany za czyny męstwa i odwagi, dokonane nie bezpośrednio w walce z nieprzyjacielem.

Aresztowanie

- Berlin. Pracuje jako wolontariuszka – stażystka w Centralnym Archiwum Medycyny Wojskowej. Zyskuje dostęp do wrażliwych danych dotyczących stanu niemieckich wojsk. Jej zadaniem jest przekazywanie informacji na temat żołnierzy, którzy odnieśli rany na froncie wschodnim. Ma także wgląd w miejsca stacjonowania i nazwy jednostek wojskowych oraz w liczbę rannych. Zebrane przez agentkę informacje trafiają do Polski i dalej, do aliantów.
- Maj 1944 r., na rozkaz swojego dowódcy „Emmy” wróciła do Łodzi. Miesiąc wcześniej archiwum Okręgu Łódzkiego AK wpadło w ręce gestapo. Została aresztowana razem z matką. Nie zdążyła sięgnąć po cyjanek potasu, który zawsze nosiła przy sobie. Matka trafiła do obozu koncentracyjnego w Ravensbrück. Halina została skazana na karę śmierci.

Tortury

Więzienie przy Danzigerstrasse 13 (Gdańska 13).

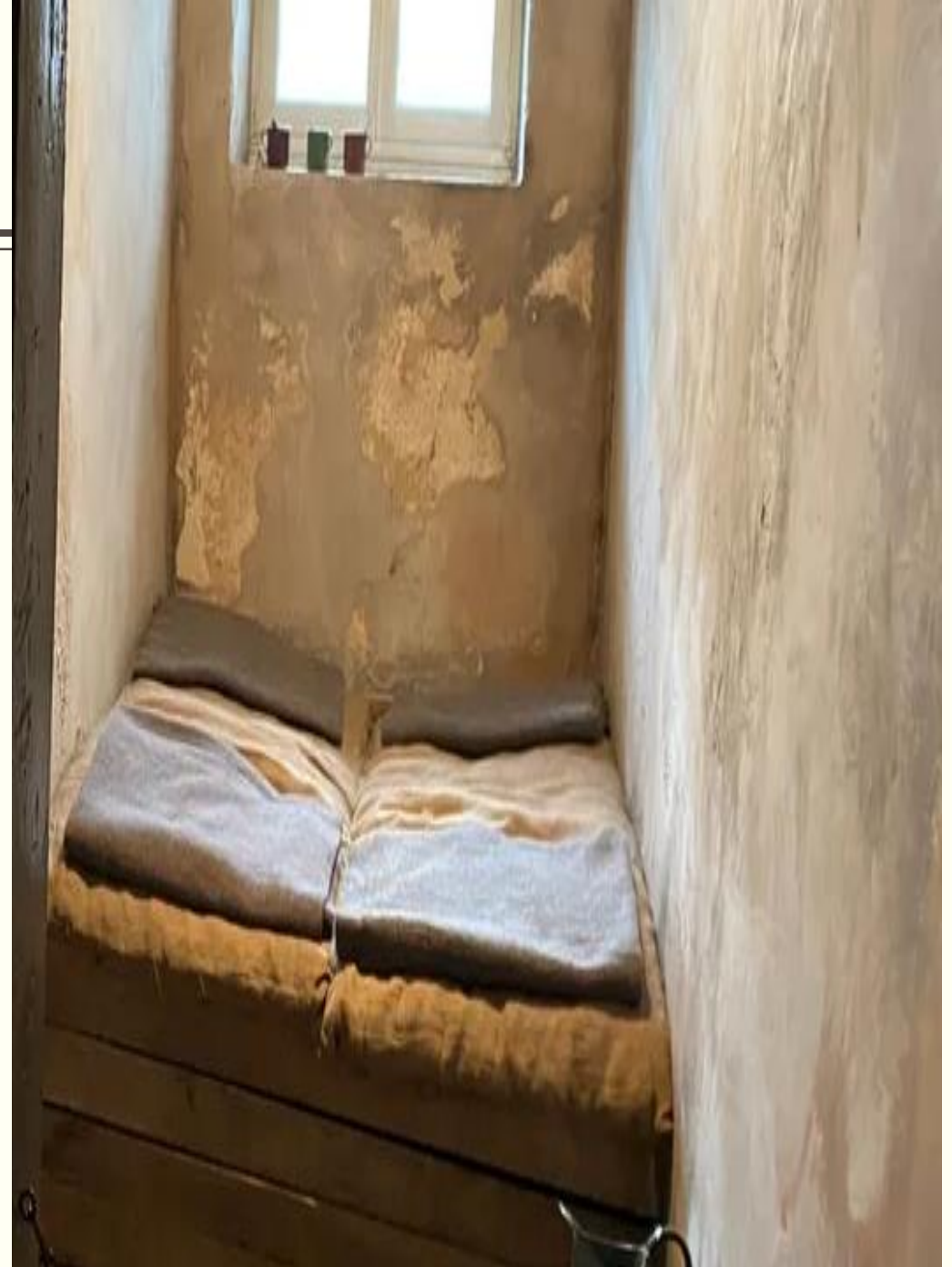
Wcześniej carskie więzienie, w którym przebywał J. Piłsudski

„Trzeciego dnia zaczęło się wielkie bicie: najpierw biło mnie deską dwóch na zmianę oprawców, potem skutą kajdankami od przodu kija umieszczonego pod kolanami, leżącą kopano i bito postronkiem, zwłaszcza po piętach. Zapadłam z bólu i odpływu krwi w błogi stan nieprzytomności. Pierwszy raz w życiu zemdlałam”.

Torturowana, trzymana w ciemnicy, nikogo nie wydała.

Uciekła w połowie stycznia 1945 r. w trakcie ewakuacji więzienia przed zbliżającym się frontem i armią radziecką.

(Fot. Cella, w której przetrzymywana była Halina Szwarc – za wywiadem „To skandal, że o ludziach tego pokroju nie uczymy w szkołach”. Kim była polska Mata Hari?”, w: glos.24.pl)

Powojenne szykany i upokorzenia

- „Gdy wojna się skończyła, miałam dwadzieścia kilka lat, a czułam się na sześćdziesiąt”[Wysokie Obcasy].
- Przez pierwsze miesiące ukrywa się w obawie przed aresztowaniem przez Urząd Bezpieczeństwa. W 1946 roku staje przed Sądem Rehabilitacyjnym w Łodzi, a jej przełożeni z AK poświadczają, że przyjęła volkslistę, działając na rozkaz władz wojskowych.
- Przeprowadza się do Poznania, gdzie w 1948 r. kończy studia medyczne.

Rodzina

- Na Balu Medyków na początku 1949 r. poznaje 30-letniego prawnika Andrzeja Szwarca. Pobierają się w grudniu 1949 r.
- W 1951 r. aresztowana przez SB za AK-owską przeszłość. Była w 9 miesiącu ciąży. Przestłuchania trwały do nocy. Po kilku godzinach złapała się za brzuch: „Gestapo biło, ale dawało pić!” – krzyczała. Dwa tygodnie później urodziła syna Andrzeja.
- Za przeszłość wyrzucono ją z Akademii Medycznej (gdzie miała tylko stypendium asystentki w Klinice Chorób Wewnętrznych w wysokości ½ pensji pielęgniarki). Chciano ją zesać do pracy na wieś, ale jej profesor wstawił się za nią i dostała pracę w przychodni zakładów Stomil.
- Zajmowała się badaniem wola i zrobiła doktorat z endokrynologii (1951), stając się specjalistką w leczeniu chorób tarczycy.
- W 1958 r. urodziła córkę Hanię.
- W 1963 roku Halina rozwiodła się i przeprowadziła do Warszawy.

Praca naukowa

- Jako lekarz prowadziła badania chorób tarczycy, a także reakcji organizmu na wysiłek fizyczny i zmęczenie. Koordynowała jedyne w tym czasie w Europie badania nad zdrowiem ofiar II wojny światowej, więźniów obozów koncentracyjnych, kombatantów. Zajmowała się profilaktyką gerontologiczną, badając wpływ wysiłku fizycznego na organizmy osób starszych.
- W 1973 roku w Henrykowie pod Warszawą zorganizowała oddział rehabilitacji gerontologicznej z 20 łózkami. Zatrudniła tam internistę, fizjoterapeutę i psychologa. Dzięki niej powstał Zakład Gerontologii z Oddziałem Rehabilitacji Gerontologicznej przy Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego w Warszawie.
- Na warszawskiej AWF kierowała Zakładem Medycyny Sportowej. Została wybrana na prodziekana, a w latach 1969–1971 na prorektora.

Uniwersytet trzeciego wieku

Kwiecień 1975 r. Mediolan. Zjazd poświęcony opiece społecznej. Prof. Pierre Vellas, założyciel pierwszego na świecie UTW, namówił ją do założenia takiego uniwersytetu w Polsce.

12 listopada 1975 w Warszawie rozpoczął działalność pierwszy polski Uniwersytet Trzeciego Wiek przy Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego w Warszawie.

Informacja o rozpoczęciu działalności UTW ukazała się w „Życiu Warszawy”. Na wykład inauguracyjny przyszło 350 osób.

Warszawski UTW był pierwszym w Polsce, a trzecim na świecie uniwersytetem dla osób starszych. Do Tuluzy zjeżdżali dziennikarze z całego świata, opisując go jako sensację.

Na zajęcia warszawskiego UTW przewodnicy PTTK przeprowadzali wycieczki, pokazując uniwersytet jako atrakcję stolicy.

Po co starym ludziom uniwersytet?

- „Zrobiono kiedyś badania na szczurach. Starsze osobniki odizolowano. Po jakimś czasie okazało się, że w ich korze mózgowej w jedenastej strefie Brodmana dochodzi do zaników. Gdy wprowadziło się je do innych szczurów, kora zaczęła im się odradzać. - Podobnie jest z ludźmi starymi - wyjaśnia. - Odchodzą na emeryturę i nagle zostają sami w domach. Wpadają w depresję, przestają się czymkolwiek interesować. Badania neurologów wykazują, że z ich korą mózgową dzieje się dokładnie to samo, co u szczurów. Uniwersytet Trzeciego Wieku przywraca ich do życia”. (fragment wywiadu do „Wysokich obcasów”.)
- „Aby utrzymać stan zdrowia, który pozwoli na prowadzenie niezależnego, samodzielnego życia, realizację planów życiowych, trzeba zadbać o utrzymanie dobrej sprawności fizycznej i umysłowej, a brak kontaktów społecznych i zajęć dających zadowolenie sprawia, że wiele osób izoluje się od otoczenia, odczuwa przygnębienie, czuje się odrzuconymi”.
- „Rodzina przestaje stanowić dla większości osób starszych zadowalające oparcie społeczne, stąd zwiększona potrzeba kontaktów z rówieśnikami. Uniwersytety Trzeciego Wieku, kluby, stowarzyszenia samopomocowe mają stanowić pomoc i oparcie psychiczne dla osób samotnych, wyalienowanych ze swego środowiska rodzinnego. Potrzeba nowych kontaktów społecznych przyciąga seniorów do UTW” (za: 100. rocznica urodzin prof. Haliny Szwarc ...)

Znaczenie aktywności fizycznej dla zdrowia seniorów

Aktywność fizyczna i psychiczna oraz zadowolenie z życia prowadzą do poprawy wydolności i sprawności ustroju, co wpływa na spowolnienie procesów starzenia i zwiększenie zdolności adaptacyjnych.

Wspólnym celem profilaktyki gerontologicznej i medycyny sportowej jest pomnażanie zdrowia i zwiększenie mechanizmów obronnych organizmu przeciwko chorobom, które obok czynników genetycznych są najważniejszymi czynnikami środowiskowymi przyspieszającymi starzenie się.

Do bardzo ważnych czynników poprawiających samopoczucie, a także zdrowie fizyczne i psychiczne zaliczała rekreację ruchową i turystykę.

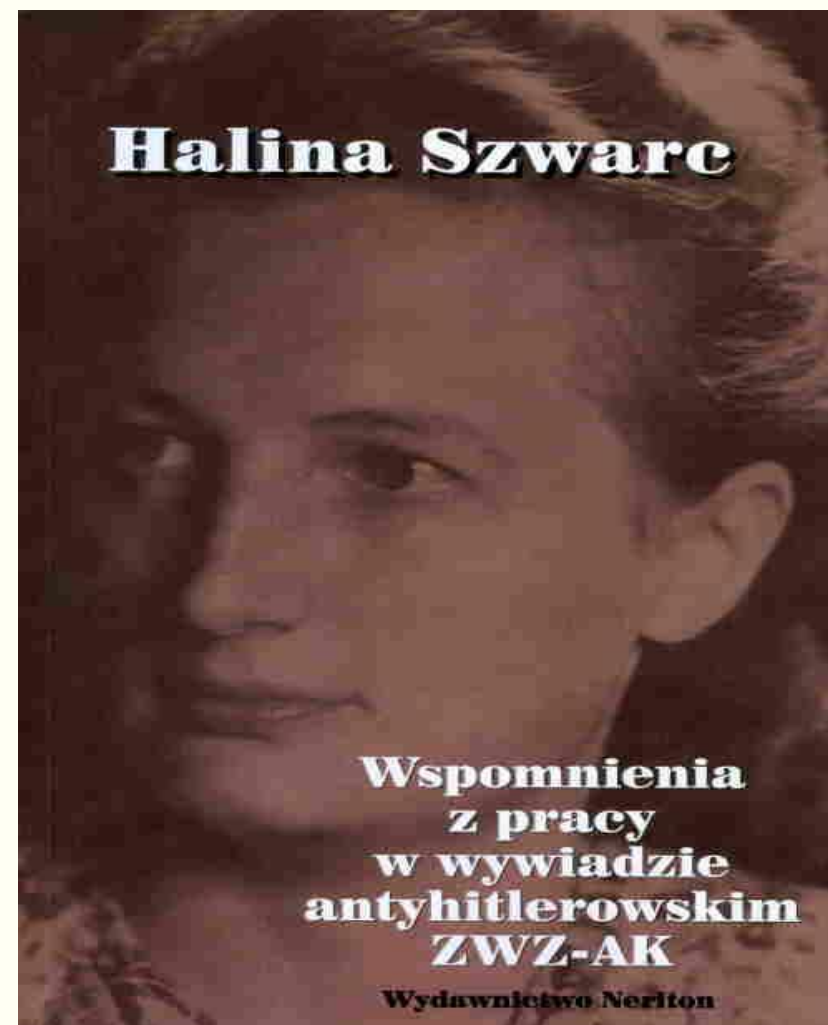

Powrót do przeszłości

Po wojnie odcięła się od przeszłości, dopiero w późnych latach 60 odnowiła kontakty z dowódcami z AK. Wtedy można było mówić o pracy w konspiracji. Spotkali się na imieninach Haliny (1 lipca).

- Wiesz, kim była twoja mama? – zapytał Andrzej Szwarca Zygmunt Walter-Janke „Gertruda”. Ani dzieci, ani mąż nie wiedzieli o jej wojennej działalności wywiadowczej. Dopiero rozmowa z „Emmą” – majorem Bolesławem Jaworskim ujawniła działalność wojenną jego matki. Namawiana przez syna i przyjaciół spisała swoje wspomnienia i wydała drukiem w 1999 r.

W kilku rozdziałach opisuje działalność w konspiracji, a także dzieciństwo i młodość przed wojną. Niewiele pisze o pracy jako lekarza i badacza problemów medycznych, natomiast o uniwersytecie trzeciego wieku zaledwie wspomina, ale to on ją uwiecznił w edukacji narodowej.

Opublikowane wspomnienia stały się kanwą spektaklu „Doktor Halina”: 2007 Teatr Telewizji, według scenariusza Grażyny Treli i Marcina Wrony, w reżyserii Marcina Wrony, konsultacja historyczna Andrzej Krzysztof Kunert, IPN. W roli głównej Joanna Kulig

Film dokumentalny „Najmłodsza agentka” przedstawia nieznaną historię Haliny Kłab Szwarc, która jako młoda dziewczyna stała się kluczową postacią polskiego ruchu oporu podczas II wojny światowej. Dokument ukazuje jak szesnastoletnia łodzianka przekształciła się w jedną z najsukuteczniejszych agentek wywiadu Armii Krajowej (2023)

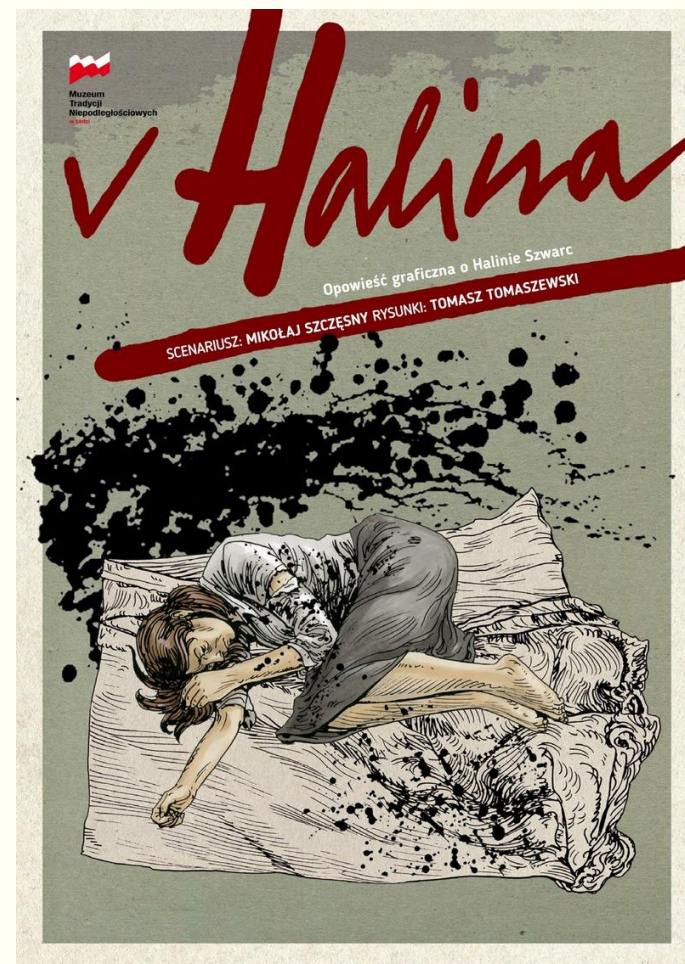
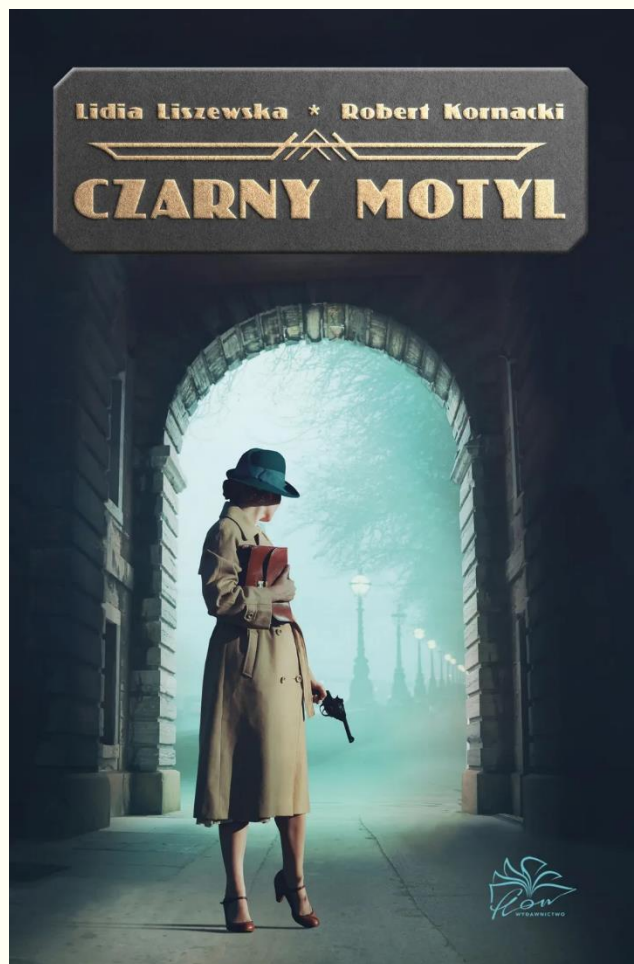

Najmłodsza agentka

Film fabularyzowany „Halina Szwarc” w serii: „Portrety wojenne, 2021

Książki

Pomnik z ławeczką

- „Bądźcie świadomi odpowiedzialności przed społeczeństwem. Nie marnujcie historycznej szansy wolności, na którą tak wielu z mojego pokolenia czekało nadaremnie” – to słowa Haliny Kłab-Szwarc wyryte na tablicy obok jej rzeźby w centrum Łodzi. Miejsce, jakie wybrano na odśłonięty w 2021 roku pomnik jest nieprzypadkowe. Tuż za nim znajduje się dawne więzienie gestapo, w którym 21-letnia wówczas kobieta czekała na wykonanie kary śmierci.

TABLICA PAMIĄTKOWA

W 10. rocznicę śmierci na budynku Centrum Medycznego
Kształcenia podyplomowego wmurowano pamiątkową
tablicę

MEDALE I ODZNACZENIA

Za swoją bohaterską postawę i bohaterską postawę w pracy konspiracyjnej, jak również za działalność naukową i społeczną, prof. Halina Szwarc została uhonorowana najważniejszymi odznaczeniami wojskowymi i cywilnymi:

Orderem Virtuti Militari, Krzyżami: Komandorskim, Oficerskim i Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych, Brązowym Krzyżem Zasługi z Mieczami oraz medalami i orderami resortowymi

KRZYŻ WIELKI

2015 r. - 40 lat od powołania pierwszego UTW w Polsce

Sejm przyjął uchwałę upamiętniającą prof. Halinę Szwarc

„Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, przekonany o szczególnym znaczeniu świadectwa życia, misji i osiągnięć profesor Haliny Szwarc oraz o wyjątkowej roli Uniwersytetów Trzeciego Wieku we współczesnej Polsce i ich znaczeniu dla edukacji i aktywności społecznej osób starszych, oddaje hołd profesor Halinie Szwarc”.

Żaden ruch nie zrobił więcej dla codziennej walki z bardzo głęboko utrwalonym społecznie stereotypem starości, utożsamiającym tę fazę życia wyłącznie ze słabością, biernością i postępującym uzależnieniem. Ruch uniwersytetów trzeciego wieku pokazał Polakom, że są różne obrazy starości. Głównym celem uniwersytetów trzeciego wieku jest edukacja i integracja osób starszych, dające im możliwość rozwijania zainteresowań, poszerzania wiedzy, podróżowania oraz przebywania wśród osób w podobnym wieku.

W 1995 r. podczas wywiadu telewizyjnego prof. Halina Szwarc powiedziała: „Ruch uniwersytetów trzeciego wieku odniósł sukces dzięki grupom ludzi, którzy wiedzieli, czego ludziom potrzeba. Osoby zadowolone ze swego życia są zdrowsze i żyją dłużej”.

Refleksja

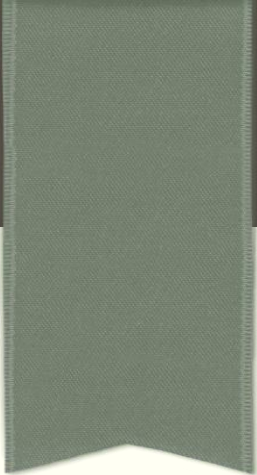
„A teraz już od kilku lat przeżywam rozgoryczenie i zawód. Nie tak wyobrażałam sobie nadejście wolności. Ludzie, w których kręgu obracałam się, okazali się stanowić mniejszość w społeczeństwie. Do głosu doszli inni, nieznający historii swojego narodu, naiwni, ale zadufani w sobie, niedorośli do stanowisk, które piastują. Jestem już stara i nigdy nie spotykałam tak wiele chamstwa, prymitywizmu i głupoty, co teraz. Chciałoby się powtarzać i wołać: ratujcie nasz kraj młodzi. Bądźcie świadomi odpowiedzialności przed społeczeństwem, nie marnujcie historycznej szansy, wolności, na którą tak wielu z mojego pokolenia czekało nadaremnie

(Wspomnienia z pracy w wywiadzie antyhitlerowskim, s. 171).

Bibliografia

1. Dziegielewska, Małgorzata, *Halina Szwarc – założycielka polskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku, orędowniczka aktywności ruchowej osób starszych*, *Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej*, nr 24(1), 2023.
2. Grzebałkowska, Magdalena, *Bardziej Kloss niż Mata Hari. Halina Szwarc*, *Wysokie Obcasy*, nr 38, 23.09.2000.
3. Jamróz-Haładyj, Joanna, *To skandal, że o ludziach tego pokroju nie uczymy w szkołach. Kim była polska Mata Hari?*, *glos24.pl*, 3 maja 2023.
4. Liszewska, Lidia; Kornacki, Robert, *Czarny motyl. Fabularyzowana historia Haliny Szwarc – tódzianki, która poszła na wojnę z Hitlerem*, Wydawnictwo FLOW, Gdańsk, 2023.
5. Mazur, Szymon, *Kim była Halina Szwarc?*, *kultura.poznan.pl*, 2021.
6. Pótturzycki, Józef, *W 90. rocznicę urodzin – Profesor Halina Szwarc – twórczyni uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce*, *Rocznik Andragogiczny*, 2013.
7. Stefanek, Monika, *Halina Kłab-Szwarc. Najmłodsza agentka wywiadu Armii Krajowej*, *Porta Polonica – niemiecki portal o historii Polaków*, <https://www.porta-polonica.de/pl/atlas-miejsc-pami%C4%99ci/halina-klab-szwarc-najmlodsza-agentka-wywiadu-armii-krajowej?page=3>.
8. Szwarc, Halina, *Wspomnienia z pracy w wywiadzie antyhitlerowskim AWA-AK*, Warszawa, 2008.
9. *100. rocznica urodzin prof. Haliny Szwarc, patronki założycielki Uniwersytetu Trzeciego Wieku*, Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego, <https://www.cmkp.edu.pl>.
10. *Sejm upamiętnił twórczynię uniwersytetów trzeciego wieku Halinę Szwarc*, *dzieje.pl*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/sejm-upamietnil-tworczynie-uniwersytetow-trzeciego-wieku-haliny-szwarc>.

DZIĘKUJE ZA UWAGĘ

Ewa Piłat
Dyrektor Jagiellońskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku
ewa.pilat@uj.edu.pl